

СЛАВЯНСКИЯТ ПРЕВОД НА СЛОВАТА НА АВВА ДОРОТЕЙ В БЪЛГАРСКАТА И РУСКАТА РЪКОПИСНА ТРАДИЦИЯ

Камен ДИМИТРОВ (Велико Търново)

Вече е отбелязано твърде широкото разпространение на словата на авва Доротеј в славянската ръкописна практика¹. Цел на настоящото изследване е не археографска справка, а чисто лингвистично проучване върху езика на преводите на словата на авва Доротеј въз основа на три преписа. Първият от тях (от сбирката на Чудовския манастир, № 14², XIV в.) е руска редакция и демонстрира отлики от най-разпространената версия на славянския превод на поученията. Другите два (Погодин 1054, РНБ, XIV в., с двуюсов, двуеров, търновски правопис³ и Львов 217, II, XVI в.⁴) са съответно българска и руска версия на един и същ превод. Задачата е съвсем конкретна — да се анализират разночетенията на лексикално и морфо-синтактично равнище въз основа на сравнението на слово *лї* (о ъжи) по трите преписа и да се даде отговор на въпроса дали съществуват два различни превода на словата на авва Доротеј, или е налице един основен превод с негови редакции и версии. За целта е необходимо да се изследва и отношението на текста в посочените ръкописи към гръцкия оригинал⁵.

Приемайки становището на Горски и Невоструев⁶, И. Христова⁷ говори за два превода на словата на авва Доротеј, битувачи в славянската ръкописна традиция — южнославянски (среднобългарски), представен в 57 преписа, и руски превод, засвидетелстван само в два ръкописа. Двата кодекса, приети за представители на руския превод, са ръкопис № 164 от сбирката на Чудовския манастир (*вж. бел. б*) и ръкопис № 53 по описа на Яцимирски⁸ от Берлинската държавна библиотека. И. Христова посочва, че съдбата на първия кодекс е неизвестна. Вероятно става въпрос за грешка в описа, тъй като под номер 164 от сбирката на Чудовския манастир фигурира съвсем друг ръкопис, който не съдържа словата на авва Доротеј⁹. Началото на слово 18, цитирано от Горски и Невоструев като пример за оразличаване от южнославянския превод, съвпада с това при втория посочен носител на руския превод¹⁰. От своя страна посоче-

ните incipita при несъществуващия Чудов № 164 и при Берлинския ръкопис съвпадат с разглеждания тук ръкопис № 14 от сборката на Чудовския манастир, смятан за среднобългарски:

Чудов. ркп. № 164

аще наставникъ братин. пека са
илии весельимъ срѣнь. и
блѣгосердѣною щедротою. оуча га
дѣломъ и словомъ полезнымъ ...

ркп. Яцимирски № 53

аще наставникъ братин. пека са
илии весельимъ срѣнь. и
благосердѣною щедротою ...

ркп. Чудов № 14

аще наставникъ братин. пека са
илии весельимъ срѣнь. и
блѣгосердѣною щедротою. оуча га
дѣломъ и словомъ полезнымъ ...

Посочените от Яцимирски начала и на други слова също съвпадат със съответните им в ркп. Чудов № 14, което означава, че текстът на смятаните за представители на руския превод ръкописи съвпада с този на един безспорно южнославянски.

В интересувашото ни слово са налице множество отлики между трите изследвани ръкописа както на лексикално и на морфо-синтактично равнище, така и по отношение на техниката на превеждане¹¹:

Лексикални различия

Гръцка лексема	Чудов 14	Пог. 1054	Лвов 217, II
πάνυ	зѣло 67 с	велии 248-2	вельни 171
τηρεῖν	схранити	блюсти	блюсти
καταστροφή	привлечимни есмь	ѡводни са	ѡводѣ са
βλέπετε	видите 67 d	зрите	зрите
νήψεως	въспрановение	трѣзвеніа	трѣзвеніа
τοῦ πονηροῦ	лоукавѣства	неприазни	непріазни 172
βλέπετε	зрите 68 a	видите	видите
τῷ πονηρῷ	лоукавомоу	неприазни	непріазни
(κατὰ) διάνοιαν	помышления	мыслиа	мыслиа
τὰς ὑπονοίας	разоумъ 68 b	мыслиа	мыслиа
λαλοῦνσι	глагола	весеѣдзѣтъ 249-1	весеѣдзѣтъ
κόψωσι	оуставите	пресеѣкжѣтъ	пресеѣкоуѣ
ἔκοψαν	оустависта	пресеѣкоша	пресеѣкоша
εἶπη	глагола	рече	рече
ὑπονοεῖ	пумышляѣтъ	назирѣтъ	назирѣтъ
διὰ	ради	за	ради
καταλαλαί	оклеветание 68 с	клеветы	клеветы 173
περιεργάζεται	предѣлаѣтъ	зазирѣтъ	зазирѣтъ
περιέρχεται	дѣсныхъ	зазоры	зазоры
λαλεῖ	глагола	речѣтъ	речѣтъ
τὸ σφάλμα	сѣблзнь	сѣгрѣшение	сѣгрѣшение
ἡ ἀρχή	начало	начатокъ	начатокъ
πονηρὸν	лоукако 68 d	зло	зло
ἡ προαίρεσις	свѣсть 69 a	произволение	произволение
καὶ	и	то	то 174
ὑδρίαν	вѣдро	водносъ 249-2	водносъ
ἐθλίβην	печалень выхъ 69 b	скръвѣхъ	скръвѣхъ

δηλῶ οὕτως ὑποβάλλει ὁ λογισμὸς τὴν κατάστασιν ταῖς ὑπονοίαις σκαμβὸς κανῶν σκαμβᾶ αἱ ὑπόνοιαι βλάβπτουσιν εἶπέ τῶν ὑπονοιῶν τοσοῦτόν ὀχλούμενον ὑπονοίαις ὁ λογισμὸς πάντως πλανᾶσται τὸν κῆπον ἐξέρχεται κρύπτει λέγει τῷ ἄββᾶ ὁ δεῖνα ὁ ἄββᾶς τῷ πρεσβυτέρῳ εἶπέ τὸν κῆπον ἐκεῖ τὸν κῆπον τῆς συνάξεως ποῦ ἐπεμψας βάλλει μετάνοιαν κῦρι ἐπληροφορήθη ταῖς ὑπονοίαις κοινωνίας ἐξήγγειλεν τὰ συμβάντα παραδειγματισθῆναι διὰ τῆς ἀτιμίας ποιῆσαι ἄσφαλεστέρους ὑπονοίαις μυρία θλίψεις — αἱ ὑπόνοιαι εἰρηνεῦσαι φιλοκαλῶν	възвѣстихъ тако въспрѣцають мысль съставленыя помыслѹ 69 с логикавство логикавство помысли врежають рече помысла толнко волца 69 d помыслѹ помыслъ всачески льстити сѧ 70 a оградъ исходитъ тантъ сѧ повѣда 70 b аввѣ онъ авва прозвоуѣтерѹ повѣжъ 70 с оградѣ тало ограда сѣвранна кдѣ 70 d еси посылаѣ полагаетъ покаяннѣ ѣи оувидѣ помышленнѣ причастна 71 a възвѣсти сключивша сѧ изъвреши за вѣщныѣ створи крѣпкашо помыслѹ 71 b тла 71 с матѣжъ тънани помысли оумирити сѧ сварѧ сѧ 71 d	сказахъ сице сказоует помысль дѣло смышленіемъ криво правило крива завори врѣдѧтъ гладше самосмышленіа толма стѣжаема 250-1 оумышлѣем (?) смышлени въсѣкѹ прѣльщати сѧ врѣтоградъ изынде сѣкры себе глад ѡцѹ онъсница нгоуменъ сѣщенникоу рци врѣтограда 250-2 тоу врѣтограда сѣвора камо пшчаль еси поклони сѧ вѣкѹ извѣсти си лиѣнна причашенна изрѣ сѣлоучивша сѧ весчестити 251-1 везъчстїемъ оутврѣдити лиѣнїемъ прѣмнога сѣмшениа прѣмногы самосмышленіа мирно пожити прѣпираж сѧ	сказахъ сице сказоуѣ помыслъ дѣло смышленїамъ 175 криво правило крива завори врѣдѧтъ гладше самосмышленїа тѣла стоужаема оумышленїамъ смышлени въсѣко прѣлщати сѧ вертоградъ изынде 176 сѣкры себе глад ѡцѹ онъсница нглженъ сѣщенникѹ 177 рци врѣтоградѣ тоу вертограда сѣвора камо пшчаль еси поклони сѧ вѣко извѣсти сѧ лиѣнїе 178 причашенїа изрече слоучивша сѧ овесчестити всчестїемъ оутврѣдити лиѣнїамъ 179 прѣмнога сѣмшениа прѣмногы самосмышленїа мирно пожити прѣпираѧ сѧ
--	---	--	--

ρήματα	ГЛѢ	ГЛѢ	словѣ
συμβῆ	съключитѣ сѧ	съложитѣ сѧ	слоужитѣ сѧ 180
παύεται	почиваетѣ	прѣстаеѣ	престанетѣ
δικαιολογούμενος	себе праведна творѧ	ωправдоуж сѧ	оправда сѧ
ἐπιθυμήση	вѣсχοшетѣ 72 a	вѣжѣлетѣ 251-2	вѣжделетѣ
ἐπιθυμῶ	вѣсхотѣхѣ	желаж	желаю
στρέφω	оврацага	развращаж	развращаю
ἕως	дондеже	дондеже	дондеже
πληρώσει	исполнитѣ	скончѣетѣ	скончаетѣ
τὴν ἐπιθυμίαν	похотѣ	желание	желаніе
φιλοδοξίαν	славохотѣга 72 b	славолюбие	славолюбіе
ὧδε	сѣмо	зде	зде
ἐκεῖ	овало	тало	тало
τὸν σκοπὸν	смотръниие	хотѣніе	хотѣніе
κρύψη	потантѣ 72 c	съкрыетѣ	съкрыетѣ
εἶπον	рекохѣ	рѣхѣ	глагохѣ 181
ταραχή	мѧтежа	съмжщеніе	смоужщеніе
κίνδυνος	вѣда 72 d	нжѣа 252-1	нжѣа
μετανοεῖν	покаянииемъ имать	каати сѧ	каати сѧ
κλαίειν	плачемъ имать	плакати	плакати
πειρασμοῦ	искоуженига	напастн	напастн
λάθη	прѣметѣ	испнетѣ	испнетѣ 182
δεικνύων	тавлаетѣ 73 a	показоуж	показоуж
προαίρεσιν	промышленіие	произволение	произволеніе
ἐπεὶ	понеже	зане	зане
βλάπτεται	врежаетѣ сѧ	пакостѣ приеиметѣ	пакостѣ пріеиметѣ
κατὰ διάνοιαν	по помышлению 73 b	мыслиж	мыслию
πλεονέκτης	превадѣ	лихонмецѣ	лихонмецѣ
ὑπερήφανός	гордѣ	прѣзоривѣ	презорівѣ
τῷ σκοπῷ	расмотренію	мыслиж	мыслию
τῷ ἀθλίῳ	стѣтномоу 73 c	вкдан'ноу	вкдан'номоу
σκοπὸν	расмотрѣнига	разоужмѣ 252-2	разоужмѣ 183
βλάψω	врежю	пакостѣ нанесж	пакостѣ нанесж
ἐνέγκω	нанесоу 73 d	привѣнесж	принесоу
ἐαυτὸν ταλανίζειν	земла самѣ сѧ творитѣ	еже себе вккати	еже себе оккати
συμπαθείας	мѣтѣю	милованна	милованіа
ἀσχημοσύνην	стоудѣ	стоудѣ	срамотѣ
προσλαμβάνεται	вараетѣ	прѣдѣвѣзнаметѣ	прѣвзнаметѣ
πολλάκις	многажды	множицеж	множицею
εἰ μὴ	токло 74 a	тѣчиж	точію есо
μετασχηματίζεται	претвараетѣ	прѣвразоужт сѧ	преовразоужт сѧ
αἰσχύνην	срамотѣ	срама	срама
δελεάσαι	съблазитн	прѣлѣститн	прелѣститн
ἄλλος	инакѣ 74 b	инѣ 253-1	инѣ
ἔσωθεν	оутрьоудоу	вѣнѧтрѣ	внжтрѣ
ἔξωθεν	вѣнѣоудоу	вѣнѣ	внѣ
ἐνωθῶμεν	привоужимѣ сѧ	съединни сѧ	съединни сѧ

Морфо-синтактични различия

Гръцка лексема	Чудов 14	Пог. 1054	Лвов 217, II
ὑπομνήσαι	въспоминати 67 с	въспомѣнѣти 248-2	въспомѣнѣти 171
λέγω	глаголь 67 d	глаго	глаго
κλεπτόμεθα	окрадени вѣдѣмъ	крадомн вѣдѣмъ	крадомн вѣдѣмъ
τοῦ Θεοῦ	боу	бѣн	бѣн
χωρίζομεν	разлоучаемъ 68 a	ѡлжчѣемъ	ѡвлечеамъ 172
διὰ τοῦ ψεύδους	лжамѣ	лъжеж	лжею
θέλωμεν	хотѣли выхотѣ	хощемъ	хощемъ
τῶ ὄντι	во истиноу	по истинѣ	по истинѣ
ὀφείλομεν	долѣжни выхотѣ вылѣ	долѣжни есмь	долѣжни есмь
ἑαυτοῦς	са	себе	себе
τρεις	трога	три	три
ὁ ψευδόμενος	лжетъ	лъжжи	лжан
ψευδόμενος	лжживъ	лъжжи	лжан
ὁ δεχόμενος	приниматъ 68 b	примамн	прѣмамн
τινα	нѣкого	кого 249-1	кого
ὑπονοεῖ	помышлетъ	смышлѣетъ	смышлѣетъ
ὑπονοεῖ	помышлѣетъ	оумылѣетъ	оумылѣетъ
θέλων	хотѣшию 68 с	хотѣ	хотѣ 173
διορθοῦμαι ἑμαυτὸν	исправлѣх са самъ	исправѣ себе	исправлю себе
ἤρξατο	нача са	начѣтъ	начѣтъ
ὑπενόησεν	помышлѣше 68 d	оумысли	оумысли
ἦδει	видѣ	вѣдѣше	вѣдѣше
ποιεῖν	створити	творити	творити
θέλει	хощѣшѣ	хощетъ	хощетъ
διορθώσασθαι	самъ са исправити	себе исправити	себе исправити
εἴπη	рече	речетъ	речетъ
ποιήσης	створи	твори	твори
μὴ тαραχθῆ	не съмоушан са	да не смѣтит са	да не смѣтит са
εὐχαριστήσῃ	блѣгодари	блѣгодаритъ	блѣгодаритъ
διορθώσεται	исправнши са	исправит са	исправн са
ἴδη	оувидитъ	видитъ	видитъ
πλανηθῆναι	сълъбетити са	прѣлъбетити са	прѣлъбетити са
πέμπει	посылаетъ	послетъ	послетъ
πιστεύω	вѣроуемъ 69 a	вѣроуж	вѣрѣю 174
ὑπονοίαις	помышленю	съмышленнемъ	мышленнемъ
ἀπαντᾷ	оуспѣте	спѣте 249-2	спѣте
ἠρπάσθη	съвъсхътиши ми са	съвъсхътих са	съвъсхътих са
ψευδεῖς	лжжи 69 с	лъжжи	ложни 175
—	имѡуша	имѡшаго	имѡшаго
ἐπίστευον	вѣроуи	вѣровадахъ	вѣровадахъ
βαρύτερον	тѣже	тѣже	тѣжчѣе
εἰσιν	соутъ	естъ 250-1	естъ
οἱ δαίμονες	вѣси 70 a	вѣсѡве	вѣсѡве
παρητηρεῖτο	съблюдаше	наблюдаше	наблюдаше 176
βλέπειν	видѣ	видѣти	видѣти
νίπτοντα	оумывающа 70 b	мыща	мы (ва) юща
τρέχει	текъ	потече	потече

μή δοθῆναι αὐτῷ τῶν εὐλαβῶν καλεῖ πλησιάζει λαμβάνει λέγει ἐποίεις ἤμην ἦν ἀποκρίνεται ἔπεμψα ἀνεπαύου αὐτόν ἔχοντα ἐπιτιμᾷ ἀφορίζει καλέσας τὸν σπείροντα τὴν ἀμαρτίαν τὸν ἀδελφὸν ἔλεγεν ἐδείκνυε ἀσφαλιζόμενοι τούτου τούτου τούτου κτίσασθαι σπαρῶσιν ὑπόνοιαι μεταστρέψωμεν ψευδόμενος ψευδῆ ἀλλάσσω σύ εἶπας ἐποίησας ἀνέχεται τοῦδε τόδε ἐπετάγην πόσα ψεύδη ταπεινωθῆναι ὁ τοιοῦτος πιστεύεται ἀναγκαζόμενον ἀλλάξει ἵνα μή γένηται Ἀλώνιος ἔφυγεν αὐτόν σε	НЕ ДАТИ ЕМОУ БЛГОГОВѢКНИХЪ ЗОВЕТИ ПРИБЛИЖАТИ СЯ ПОИЕТИ 70 с ГЛШЕ СТВОРИ ВѢХЪ ВѢ ВѢКШАВЪ 70 d ПОСЛАЛЪ ВѢХЪ ПОЧИН ТА ИЛИКАШЕ ЗАПРѢЩАЮТЬ 71 a ВЛОУЧИАЕТЬ СОЗВА ВСТЯВША ГРѢХОВЪ ВРАТОУ 71 b ГЛА ПОКАЗА ОУТВЕРЖАЮЩЕ ТА 71 с ТОТА ТѢХЪ СТАЖИИТЬ НАСѢЮТЬ СЯ ПОМОШЛЕННА ДА ОБРАТИИ СЯ ЖА ЛЪЖИВЪХЪ 71 d ИЗЪМНОУТА ТЫ РЕКАТЬ ЕСИ 72 a СТВОРИЛЪ ЕСИ ВЪХОЩЕТИ СЕГО СЕ СЕ МИ ПОВЕЛѢНО ЮСТЬ КОЛИКО ЛЪЖЕТИ СЯ СЛѢБИТИ 72 b ТАКОВИИ ВѢРЫ ПАТИ НОУДИИТЬ 72 с ИЗМѢНИАЕТЬ ДА БЫ НЕ БЫЛО АЛОННОСТЬ ВЪВѢЖА ЕГО ТБЕ 72 d	ДА НЕ ДАДѢМОУ В БЛГОГОВѢКНИХЪ ПРИЗВА ПРИБЛИЖИТИ СЯ ЕМОУ ПОЖЪ ГЛА ТВОРѢШЕ 250-2 ЕСИ БЫЛЪ ВѢШЕ ВѢКША ПОСЛА ПОЧИВААШЕ ЕГО ИМАЩАГО ЗАПРѢТИ ВЛОУЧИ ПРИЗВА СѢКШАГО ГРѢХЪ ВРАТА ГЛАШЕ ПОКАЗОВААШЕ ПОТВЕРЖАЮЩЕ 251-1 СЕГО СЕГО СЕГО СТАЖАТИ СѢЖТ СЯ ЗЫШЛЕННА ОБРАЩАИИТЬ ЛЪЖЖА ЛЪЖИХЪ ИЗМѢНѢЖ ТЫ РЕЧЕ СТВОРИ 251-2 ХОЩЕТИ СЕ В СЕГО СЕ ПОВЕЛѢНО МИ БЫ КОЛИКИ ЛЪЖЖ СЛѢБИТИ СЯ ТАКОВОМОУ ВѢРЖ ЕМАЛ ПРИНОУЖДАЕМА ДА ИЗМѢНИТИ ДА НЕ ВЪДЕТИ АЛОННЕ ВѢЖА ИХЪ ТА	ДА НЕ ДАДѢМОУ В БЛГОГОВѢКНИХЪ ПРИЗВА ПРИБЛИЖИТИ СЯ ЕМУ ПОИАТИ 177 ГЛА ТВОРАШЕ ЕСИ БЫЛЪ ВАШЕ ВѢКША ПОСЛАХЪ ПОЧИВАШЕ ЕГО ИМАЩАГО 178 ЗАПРѢТИ ВЛОУЧИ ПРИЗВАВЪ СѢЮЩАГО ГРѢЖ ВРАТА ГЛАШЕ ПОКАЗОВАШЕ ПОТВЕРЖАЮЩЕ СЕГО СЕГО СЕГО СТАЖАТИ СѢЮТ СЯ ОУМЫШЛЕННА ОБРАЩАИМО ЛЖАН ЛОЖИХЪ ИЗМѢННА ТОН РЕЧЕ СЪТВОРИ ХОЩЕТИ СЕ В СЕГО СЕ ПОВЕЛѢНО МИ БЫСТЬ ТОЛИКИ ЛЖА СЛѢБИТИ СЯ ТАКОВОМУ ВЕРЖ ЕМАЮТЪ ПРИНЖДАЕМА 181 ДА ИЗМѢНИТИ ДА НЕ ВЪДЕТИ АЛОННЕ ВѢЖА ИХЪ ТА
---	--	--	---

παραδίδωσ συμβῆ τούτω σκεπάζεται αὐτὸ ὧν ἔλεγε τούτω ὁμολόγει εἶχε θαυμάσαι εἶχε ἐπαινέσαι τινὰ ἐγκωμιάζει λογίζεσθαι σκεπάσαι δύναται μετασχηματίζεται φοβούμενος διὰ τὸ μὴ ταπεινωθῆναι εἶπομεν ἐπαινεῖ αὐτὰς πεπειραμένος οὗτός τὸν βίον φύγωμεν ἀξιώσει	предаѣти сѣключи сѧ тоѧ 73 a покрѣнеть сѧ тѣмь боудеть 73 b глѣть томоу исповѣдають имать чюдити сѧ 73 c имать похвалити никогоже похвалити помышлати покровениемь 73 d възможесть преврѣжаетъ 74 a вонть сѧ да бы сѧ не смирнѣть рекохъ похвалаетъ то искоушана ихъ такъ житни вѣжманъ 74 b сподоби	прѣдѣси приключитъ сѧ 252-1 сиж покрѣнѣтъ бѣдетъ в тоиѣтъ сын ви глѣтъ сеж ви исповѣдалъ ви чюдилъ сѧ 252-2 ви похвалилъ кого хвалитъ помыслити за еже покрѣтити може прѣтворѣзуетъ сѧ вож сѧ за еже не смѣрѣтитъ сѧ рѣхъ хвалитъ сѧ искоушенъ имъ съ житне 253-1 вѣжманъ сподѣтитъ	прѣдѣси приключитъ сѧ сѣю покрѣнѣтъ бѣдетъ в тоиѣтъ сѣи бы глѣлъ сѧ ви исповѣдалъ ви чюдилъ сѧ 183 ви похвалилъ кого хвалитъ помыслити за еже покрѣтити можетъ преврѣзуетъ сѧ боѧ сѧ за еже не смѣрѣтитъ сѧ рѣхъ хвалитъ сѧ искоушенъ имъ съи житіе вѣжманъ да сподѣтитъ
--	--	---	--

Различия, свързани с техниката на превеждане от гръцки на български:

Гръцка лексема	Чудов 14	Пог. 1054	Лвов 217, II
ψεύδους	лживѣи 67 c	лжи 248-1	лжи 171
χρεία	тревѣъ естъ 67 d	потрѣва	потрѣва
τοῦ ψεύδους	лживѣихъ	лъжа	лжа
ἦνται	причастникъ вываеѣтъ	сѣединѣваеѣтъ сѧ	сѣединитъ сѧ
ἀλλότριον	чюже естъ	тѣжа іѣ	тѣжа естъ
ψεύδους	лъживаго	лъжи	лъжи
δὲ	же	а	а
—	всакою 68 a	въсеж	всао 172
πάση	всацѣмь	всѣмъ	всѣмъ
τὴν ἀλήθειαν	истинноу	истинѣ	истинѣ
εἰς αὐτὸν τὸν βίον	на свое житне	в то самое житіе свое	в то самое житіе свое
δι' ἐμὲ	мене ради 68 b	ω мнѣ 249-1	ω мнѣ
διὰ τὸ θλίψαι	оскорвленна ради	за еже оскорѣвити	за еже оскорѣвити
ἕκαστον	всакон	коиждѣ	коиждѣ
οὗτός	тако	съ	се
κατὰ διάνοιαν	ѡ помышленна	мыслиж	мыслиѣ
τὸ κατακρίνειν	еже осожжати 68 c	осжжѣнѣ	осжжѣнѣ 173
ὑπονοεῖ	промысльникъ	оусмотритъ	оусмотритъ

ἐκ τούτου, φησὶ, περιεργάζεται κατ' ἐμοῦ διαβάλη αὕτη διὰ τοῦ ψεύδους ὁ αὐτῷ διὰ τί τὸν ὀφείλοντα τοιούτου παρέρχεται προσέσχον τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῆς ὑποβάλλει μοι ὁ λογισμὸς ὑπέβαλε τοῦτο ὁ λογισμὸς ὑποβάλλει δηλοῖ ἐλάττωμα ἐκ τούτου μαθεῖν κατάστασιν τινος πιστεύσης ἐπιβλαβεῖς ἐπιείθετο πληροφορεῖσθαι αὐτὸν ὑπογράφει οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔπεισαν εἰσελθεῖν αὐτὸν κατασκοποῦντα παρηκροᾶτο ἔδοξε τῶν ἀδελφῶν οὐδὲ ὥρα δευτέρα вторын παρατηρεῖ εἰς τὴν κοινωνίαν δηθεν ποῦ μεταλαβεῖν τῆς ἀγίαςκοινωνίας привещенію) ἀπὸ πρῶτῃ ἐκ τοῦ κήπου ἐν τοσοῦτῳ εἰσέρχεται	ῶ реченниа прѣдѣлаютъ на мѣ глѣта то лѣживаго ради егоже 68 d ти что бѣ дѣлгѣ его 69 a нѣкака идаше вѣнахъ очима на ню оустръли сѣ ѡбѣ помыслъ мон оустръли сѣ помыслъ мон о неи 69 b вѣспрѣцаютъ показа чюество ῶ наоучениа 69 c настоаниа нѣкогого вѣроуи на вредъ поущающе покораше сѣ 69 d исполнѣти сѣ юмоу написанъи (?) ничтоже принимъше иного створиша 70 a вшедъшю юмоу сѣблюстъ вранаше ключи сѣ врата нѣ вѣ вторыи чѣ вндѣ на привещени отан како 70 b причлстити сѣ прѣати стое причастью сѣ заоутрѣи вѣ оградѣ ῶтолѣ входаше	ῶ сего рече хотѣ зазираетъ о линѣ клевететъ сѣи лѣжеж еже емоу почто могущаго его сицева 249-2 линоиде вѣнахъ очима еж нанесе ли авне помыслъ прѣиде ли снн помыслъ сказоуетъ сказа недостатъкъ ῶ сего оувѣдати оустроениѣ чѣ да вѣрвешн пакостно вѣроваше 250-1 извѣстити си пѣписоуетъ нѣсть инako повинжшж вѣнити емоу смагрѣца припослoушааше изволи сѣ ῶ врати ѣдиначе ни чѣ вторыи наблюдааше причлщенѣ васнь камо причлстити сѣ (столоу привещениоу) изъ оутра ῶ вртограда таже вннде	ῶ сего речетъ кто зазираетъ о линѣ клевететъ сѣи лжею еже емоу почто могущаго его 174 сицева линоиде вѣнахъ о чѣю ел нанесе ли авѣ помыслъ прѣиде ли сѣи помыслъ сказоуетъ сказа недостатѣ ῶ сего оувѣдати оустроениѣ чѣ да вѣрвешн 175 пакостно вѣроваше извѣстити си пѣписоуетъ нѣсть инako повинжшж внити емоу смагрѣцж 176 припослoушааше изволи сѣ ῶ врати ѣдиначе ни чѣ наблюдааше вѣ причлщенѣ васнь (линѣ) камо (с т о м оу
---	--	---	--

<p>κατανύξεως πρὶν ἐξενίσθη πρωῖ ἐκπληττόμενος τὸ πρωῖ ἴδε ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τὴν ἀγρυπνίαν τήνδε μιλίων ἦν φθάσας μεταστέλλεται ὁ ἄββας τὸν οἰκονόμον ὅπερ εἶπε ἡνεγκα αὐτὸν λαβεῖν ἀπόλυσιν μετὰ τὴν σύναξιν ἐστηλίτευσε ἐπὶ πάντων τὰς ὑπονοίας περὶ τούτου οὐδὲν εἶναι βλαβερώτερον ὑπονοιῶν οὕτως ἀφιστᾶ ἄνθρωπον ταῖς ιδίαις ἀμαρτίαις ποιεῖν αὐτὸν</p> <p>περιεργάζεσθαι μὴ ἀνήκοντα αὐτῷ οὐδὲν καλὸν καλονοησίαν οὐ βλάπτωσιν ἡμᾶς ἐν λόγῳ ὀκνεῖ ἀναστῆναι ἐπύρεξα βάλη ἵνα μὴ βαστάσῃ τὴν μέμψιν αὐτοῦ τούτου ἐκεῖνο μεμφθῆναι ἀνύσαι θέλημα διὰ τὸ κερδάναι παύεται στρέφων ἀμφίβολον εὐρίσκεται ἔρχεται</p>	<p>тѣшаниенѣ заоуѣтра запираше сѧ 70 с заоуѣтра оуѣкаше сѧ заоуѣтра виждѣ сѣ поуѣти оуѣтрѣнѣиѧ коє оуоуѣдѣе придоуѣхѣ посла же оубо авѣка кѣ нѣномоу іакоже вѣ рекѧтъ 70 d внесохѣ юмоу приати юмоу ѡпоуѣение вѣ зворѣ 71 а оуѣтверди на все строєниє помысли тѣи вѣ чинѣ да не воуѣдетѣ ти 71 b враженниѧ (в помыслѣх) тѣи съставляють сѧ члѣвкѣ своихѣ грѣховѣ претварѧти себе ѡ неподобныхѣ юмоу ничтоже (добро) 71 с добро неверженниє намѣ по юдиномоу же словоу любити лѣннѣти сѧ огнь мѧ ежегаше 71 d положити и не можеть съчитатѣ зазора своего сице (?) 72 а оіако (?) завирають совѣк 72 b измѣннѣти хотѣнниє приобрѣтениѧ ради почиваютѣ верѣтѧ сѧ лжа сѧ оубрѣтають верѣтаєт градѣтѣ 72 с</p>	<p>змиленненѣ прежѣ оуѣдѣи сѧ ѣтрѡ 250-2 днѣла сѧ ѡ ѣтра — ѡ пѣти вѣдѣнѧ нѣкѣи многа пѣприѣа вѣк приспѣлѧ приѣа зѣо нгоуѣменѣ иконома еже рече привѣдоуѣ его вѣзѧти ѡпоуѣениє по ѡпоуѣениѧ ѡ црѣкѣ вѣлѣчи прѣдѣ вѣклѧи таковаѧ ѡ семь ничтоже быти пакостнѣе (паче сеѣо) тако ѡводитѣ члѣка ѡ своихѣ грѣсѣхѣ 251-1 творитѣ его испытѡвати не ползѡужѧа его ни єдино (добро) дѡвѣра оумышленѧіѧ не вредѧтъ насѣ вѣ словѣхѣ ѡ оуныниѧ вѣлѣнѣт сѧ огнь мѧ дрѣжа створѣ да не прѣѣтѣрѣпнѣтѣ оуѣкоризнѣ своѣ сеѣзи 251-2 ѡнози оуѣкорити себе оуѣдрѣжѧти вола за еже приобрѣсти прѣстаєтѣ развѣраѣж нежѡвѣрна сѧ приходитѣ</p>	<p>оуѣмленѣенѣ прежѣ оуѣдѣи сѧ 177 оуѣтро днѣла сѧ ѡ оуѣтра се ѡ пѣти вѣдѣнѣ нѣкѣи многа поприѣа вѣк приспѣлѣ приѣа оубо нгѣмѣ иконома еже рече привѣдоуѣ его вѣзѧти ѡпоуѣениє по ѡпоуѣениѧ црѣкѣ 178 овлѣчи прѣдѣ вѣклѧи таковаѧ о семѣ ничтоже быти пакостнѣе (паче сеѣо) тако ѡводитѣ члѣка о своихѣ грѣсѣхѣ творитѣ его испытѡвати не ползѡужѧа его 179 ни єдино (добро) дѡвѣра оумышленѧіѧ не вредѧтъ нѧ вѣ словѣхѣ ѡ оуныниѧ овѣлѣнѣт сѧ огнь мѧ дрѣжа (сѣ)творитѣ да не прѣѣтѣрѣпнѣ оуѣкоризнѣ своѣо сеѣзи 180 ѡнози оуѣкорити себе оуѣдрѣжѧти волю за еже приобрѣсти прѣстаєтѣ развѣраѣа неѡтовѣрна оубрѣтаєтѣ сѧ 181 приходитѣ</p>
--	--	---	---

πλείονα ταραχὴν περίστασις πλείων ἐπὶ σοῦ οἰκονομίῃ ἀμεριμνήσαι ὠφελοῦσιν αὐτὸν χρᾶσθαι διὰ χρόνου προσποιεῖται ἐπαινεῖσαι πρῶτον μεματαίωμα οὕτως ναὶ ἄλλην ψυχὴν τοῦ καλοῦ ὁ τοιοῦτος διὰ τὸ βλάψαι ἀπατήσαι διὰ τὸ σχηματίζεσθαι μέγα διάκονοι ἰδιοποιούμενος διπλοῦν ἔχει ἐκχλευασμένον ἐκ τοῦ πονηροῦ ἔστιν τῆς ἀληθείας ἐκ τῆς μερίδος τὴν ἀλήθειαν	ВОЛИН МАТѢЖЬ вѣда (?) волша на та расмютраеши 72 d попещи сѧ (?) полза юмоу трьвовати 73 a трьвованиемъ (?) подвигнетъ 73 b хвалитъ (?) преже поустъ юсмь 73 c тако паче иного д̄шию добротѣ 73d тако съпакостити попрати посрамлениемъ 74 a велика служити свое творѧ соугоубъ естъ 74 b лѣстѧ сѧ ѡ лоукаваго естъ истинѣ лѣсти (?) истиноу	МНОЖАНШЕ СЪМЪЩЕНІЕ вѣстаніе множанше при товѣ не слъжеши без печали быти 252-1 боудеть ползѧтъ примати времемемъ протварѣть похвалити пръвѣ весетих сѧ тогда 252-2 по истинѣ инои д̄ши доброу таковыи поврѣдити прѣлѣстити вобразомъ вєліє слъгы своистѣны творѧ соугоубѡ илатъ 253-1 лжкавно ѡ неприазн̄и естъ истинѣ ѡ части истинѧ	МЪМНОЖАНШЕ СМОУЩЕНІЕ овѣстаніе множаншее при твѣѣ не солъжеши вє печали быти полъзеть его 182 примати времемемъ притворѣть похвалити первѣ весетих сѧ 183 тогда по истинѣ инои д̄ши добрѡ таковыи за еже повредити прельстити 184 образомъ вєліє слъгы своиственѣ творѧ сугубѡ илатъ лжкавно непріазнь естъ истиннѣ ѡ части истинноу
--	---	--	---

Класифицирането на посочените различия няма абсолютен характер — в доста от случаите се преплитат различни причини за нетъждествен превод. Например при корелацията привлечими есмь (Чуд. 14) — ѡводѣ сѧ (Пог. 1054, Львов 217) освен използване на различни лексеми е налице и нееднаквост на предпочитанията при предаването на залоговите отношения.

Проверявайки хипотезата за съществуването на два отделни превода на словата на авва Доротей, трябва да определим кои са идентификационните показатели за наличието на различни преводи, т.е. дали не е възможно да става въпрос само за един превод и негови версии. По отношение на отликите на морфо-синтактично равнище наистина би могло да се допусне, че книжовникът преводач на Чудов 14 е стъпил върху евентуален руски превод, но по-логично в случая би било да се предположи обратното — едва ли е възможно такъв превод да е използван от южнославянски преводач поради твърде слабото му разпространение.

Особено полезен тук би могъл да бъде и друг важен елемент на лексикалния критерий — така наречените лексикални дублети. Ако отликите между лексемите са строго индивидуални, т. е. непознати от проучванията по въпроса, то тогава ще приемем, че в действителност съществуват два различни превода на словата на авва Доротей, но ако разنوчетенията вече са известни от лексикалните изследвания, то тогава безспорно е налице битуване на протопревод в познатото русло на негови редакции (варианти)¹².

От първата таблица по-горе е видно, че лексикалните разنوчетения между смятаните за представители на различни преводи ръкописи действително са многобройни и много малко от тях са посочени в изследванията върху така наречените лексикални дублети („охридизми — преславизми“, „кирило-методиевска — некирило-методиевска лексика“). При това в едни случаи „преславизми“ се откриват при Пог. 1054 и Лвов 217, II (напр. сълочичити сѧ срещу съключити сѧ в Чуд. 14), а в други „некирило-методиевска“ лексика се среща в Чуд. 14 (напр. мѣногашѣды срещу мѣножициѣж в Пог. 1054 и Лвов 217, II). Този факт може да бъде изтъкван като доказателство за единството на българския език в неговото диалектно членение, т. е. наличието на големи отлики в лексикално отнoшение не потвърждава тезата за съществуване на два различни превода (среднобългарски и руски).

Прави впечатление, че доста от разنوчетенията между разглежданите ръкописи се срещат като варианти в преславския и търновския превод на Лествицата¹³. Въпреки това и в трите кодекса е налице преславска лексика, което изключва възможността за оразличаването им по този критерий. В процентно отношение повече предполагаеми следи от преславската лексикална редакция на старобългарския език има при Чуд. 14 (съхранити срещу съвлюсти; видѣти — зѣрѣти; глаголати — вѣсѣдовати; повѣдати — рѣци, глаголати и др.), но преславска лексика се среща и при Пог. 1054 и Лвов 217, II (тольма срещу толико; съворъ — съвърание; начатѣкъ — начало и др.). От друга страна обаче, и при Чудов 14 се наблюдава описателно предаване на гръцките синтетични глаголни форми, което е особеност, свързана повече с Кирило-Методиевите преводи и с езика на Йоан Екзарх¹⁴ (δικαιολογούμενος — себе праведна творѣ, съответно в Пог. 1054 и Лвов 217, II — оправдоуж сѧ, оправда сѧ; μετανοεῖν — покааниемъ имать срещу каати сѧ, каати сѧ; κλαίειν — плачѣмъ имать срещу плакати).

На лексикално равнище много важно доказателство за наличие на общ протопревод могат да бъдат редките думи — ако се открият еднакви и в трите ръкописа хапакси, то тогава с голяма степен на сигурност бихме могли да допуснем, че протопреводът е един и същ. За съжаление в рамките на слово $\bar{\alpha}$ такива съвпадения липсват, но някои податки в други

текстови фрагменти от корпуса на поученията на авва Доротей дават основания за подобни предположения. Например при слово ζ (ο βωξ̄στ̄βν̄κ̄μ̄λ̄ στ̄ραστ̄κ̄) в Пог. 1054 и Лвов, 217, II на девет пъти се среща предаване на думата ζ от текста на оригинала със словосъчетания на съществителните седмица, седморица и на числителното редно име седмъ, а не с корелати, свързани с числото осем, каквото е значението в гръцки:

седмица, -а ж (3 употреби) ζ (?) една седма част. ζ (109)- ζ ; ζ (110)- ζ ; ζ (111)- ζ : точію не смѣшати дрѣгъ дрѣга. зане іакѡ р'ѣхѡ, ꙗко четвергътыа ζ погиваетъ ... (109).

седморица, -а ж (1 употреба) ζ (?) една седма част: но да есте извѣстовани, іакѡ всако д'ѣло (еже) аще творіте ... седъмаа часть естъ вещи искомыа. а еже съхранити комѣ свое оустроеніе, аще и слжчит' са сего д'ѣла погрѣшити слоуженіа. полъ четвергътыа ζ (109) естъ (109).

седмъ, -и числит. редно (5 употреби). ● седмою, седмаа часть (ζ (?))- една седма част. ζ (109—2, 111)- ζ ; ζ (110)- ζ ; седъмаа часть (109)- ζ : но да есте извѣстовани, іакѡ всако д'ѣло (еже) аще творіте ... седъмаа часть естъ вещи искомыа ... (109); ... н'кстъ добро. да ꙗко четвергътыа ζ погивитъ кто за еже съхранити ζ (109) [Лвов, 217, II, 109—111].

В Чуд. 14 на същите места има съответствия, адекватни на гръцкия оригинал: ... всако д'ѣло аще творите любо велико іакѡже рекохъ ли мало іестъ. осмою (тѡ ζ) іестъ вещи ищемаго. а еже съхранити своеі стопаніе любо съключитъ того полоужити еже сълоуженія ради. половина четвертоосмаго (ζ) іестъ (34 b). Обяснението би могло да се търси в съществуването на глаголически протопревод на словата на авва Доротей, до който посоченият ръкопис е по-близо в сравнение с останалите. В глаголическата азбука числена стойност осем има буквата ζ , която при транслитерирането ѝ на кирилица в някои преписи автоматично е била заменена с фонетичното си (но не и числено) кирилско съответствие ζ , което покъсно е било смесено със ζ ($\zeta=7$).

По отношение на техниката на превеждане трябва да се отбележи, че Чуд. 14 е характерно свободно отношение към текста на оригинала и неспазване на гръцкия словоред. Пог. 1054 и Лвов 217, II почти във всички случаи пословно следват гръцкия синтаксис и се стремят да не се отклоняват от семантиката, заложена в първоизточника:

ὅταν οὖν μεγάλη τις ἀνάγκη συμβῆ, θέλοι ἂν τις μηδὲ οὕτως ἀμεριμνήσαι, ἀλλὰ μετανοεῖν καὶ κλαίειν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔχειν τοιοῦτον, ὡς καιρὸν πειρασμοῦ, καὶ οὐδὲ τοῦτο συνεχῶς, ἀλλ' ἅπαξ διὰ πολλῶν. Ὡσπερ γὰρ ἐπὶ τῆς θηριακῆς καὶ τοῦ καθαρσίου, οἱ συνεχῶς λαμβανόμενα βλάβουσιν, εἰ δὲ λάθῃ τις ἅπαξ διὰ χρόνου διὰ πολλὴν ἀνάγκην ὠφελοῦσιν αὐτὸν...

[Чуд. 14, 72 d]: егда оубо велика вѣда комоу съключи сѧ, хоцетъ кто не тако попеци сѧ, но покаганиемъ предѣтъ бѣмъ и плачемъ имать таковоѣ въ время искоушениа. то ни сѣмоу же виноватъ боудеть. но единою многыхъ ради такоже налагаемоу зѣлію на ицѣление. тако без вингы налагаемоу паче вредѣтъ бывають. аще кто прїиметь единою лѣта многыа ради ноужа ползаемоу боудеть...

[Пог. 1054, 252 a]: егда оубо велика нѣкаа нжѣа приключит сѧ, хоцетъ кто, не сице безъ печали быти. нж каати сѧ и плакати прѣдѣтъ бѣмъ. и имѣти таковоѣ. такоже врѣмя напасти. и ни сие часто. нж единомъ многы дѣлѣ. такоже въ и о дѣриаки и о были очищающимъ вънѣтрънѣа. тако часто приема врѣдѣтъ. аще ли же испиетъ кто единомъ лѣта. за многыж нжждж полззѣтъ его...

[Лвов 217, II, 181]: егда оубо великаа нѣкаа нжѣа приключит сѧ, хоцетъ кто ни сице безъ печали быти, но клѣти сѧ. и плакати прѣ вѣгомъ, и имѣти таковоѣ такоже время напасти. и ни тако часто, но единою нѣгдѣ многыхъ ради нжждѣтъ, такоже во и ѡ дѣрїаки и ѡ былии очищающїи внѣтрънее. и тако аще часто пїемы вредѣтъ, аще ли же испиетъ кто единою лѣта, за многыа нжжды, полззѣтъ его...

Показател за това, че за преводача на Чуд. 14 текстът на оригинала е бил доста неясен на места, е и наличието на доста повече грешки и неточности при превода от гръцки на български в този ръкопис (*вж. въпросителните знаци след някои лексеми в горната таблица*). Напр.:

тосоῦτόν εἰσιν ἐπιβλαβεῖς. ὅτι χρονίζουσαι ἐν ἡμῖν ἄρχονται πείθειν ἡμᾶς καὶ ἐνεργῶς δοκεῖν βλέπειν πράγματα ...

толико соутъ на вредѣтъ проущающе. въ насъ князи позѣающе насъ и празно мнить зрети вещи ... (Чуд. 14, 69 с).

толма естѣ пакостно, тако къснащимъ въ насъ, начинають повиновати нѧ. и гавѣ имѣти видѣти вещи ... (Пог. 1054, 249 b).

тѣма естѣ пакостно, тако коснащимъ въ нѧ, начинаетъ повиновати нѧ. и гавѣ имѣти и видѣти вещи ... (Лвов 217, 175).

В този случай най-вероятната причина за грешката в Чудовския ръкопис (необоснованата замяна на лична глаголна форма със съществително име) е тази, че книжовникът преводач неправилно е схванал 3 л. мн. ч. сег. вр. на глагола ἄρχω (ἄρχονται) като Д. П. ед. ч. на съществителното ἄρχων (ἄρχοντι). Фактът, че завършекът -αι [e] е бил възприет като -и [i], може да се обясни с това, че преводачът е работил с четец, за чийто говор е била характерна редукция на широките гласни.

В тази връзка наличието на вътрешни глоси при Пог. 1054 и Лвов 217 (иже мыслиж лъжжи естѣ, приемлани мнѣнїѣ. сирѣчь, зазоръ сзетны...; Пог. 1054, 248 b и др.) не трябва да се тълкува като признаци за преводаческо многословие вследствие на недобре преведена лексема, а, напротив — като стремеж за възможно най-пълно уточняване на първоначалната семантика, което е особено наложително при битуващите в чуждоезиковата среда български ръкописи.

За Чуд. 14 е характерна и една важна палеографска особеност, която говори за по-голямата му архаичност — изписването на ъ с голям, а не с малък ер (ы), каквото е положението при Пог. 1054 и Лвов, 217, II. През XIV в. писането на ъ е вече твърде широко застъпено и чрез търновската книжнина се разпространява в Русия и Молдова, а по-късно се превръща в норма за църковнославянската и за руската печатна книга¹⁵. От друга страна, при Пог. 1054 и Лвов 217, II се срещат смятани за моравизми лексеми като неприазнь вм. лжквъни и помѣнжти вм. поманжти¹⁶ (въпреки че при втората лексема е налице по-скоро проява на руската редакция на старобългарския книжовен език в областта на фонетиката, отколкото моравско влияние в областта на словообразуването). Би могла да се допусне и възможността за пряка транслитерация без извършване на редакция в Русия.

От изготвената таблица е видно, че и на морфо-синтактично равнище Чуд. 14 в много по-голяма степен се отклонява от състоянието в оригиналния текст в сравнение с Пог. 1054 и Лвов, 217, II. Доста са примерите за предаване на гръцки причастия с лични глаголни форми (ἔχοντα — имѣаше; καλέσας — созва; φοβούμενος — боить сѧ; ὢν — боудеть). Не липсват и случаи на превод на един вид причастие с друго — например формата τὸν σλείροντα за винителен падеж на сегашното деятелно причастие е заменена с родителна за минало деятелно първо причастие (вскѣвшѧ), а на перфектното причастие τελεωραμένος — с форма за сегашно деятелно причастие (искѣша). Забелязва се и обратен процес — превод на лична глаголна форма с причастие (τρέχει — тѣкѣ; πλησιάζει — привлижа сѧ; ἀποκρίνεται — ѡтвѣщаѣ). Твърде често едно време се предава с друго — бъдеще с минало свършено (εὐχαριστήσῃ — блѣгодари), аорист с минало предварително (ἔπεμψα — послалѣ вѣхѣ), имперфект с аорист (ἐδείκνυε — показѧ), минало свършено с перфект (εἶπας — рѣкѣ иси; ἐποίησας — створилѣ иси), минало несвършено със сегашно (ἔλεγε — глѣ), минало предварително с аорист (ἦδει — видѣ) и др. Понякога това е съпроводено и с промяна в наклонението — например на ἀξιῶσει (coniunctivus futuri) в Чуд. 14 отговаря аористна форма — сподови. Регистрират се и още доста случаи на промяна на лицето, числото, наклонението на гръцките глаголи в българския превод — θέλει (3 л. ед. ч.) — хоциши (2 л. ед. ч.); διορθώσῃται — исправши сѧ; ἐπίστευον — вѣроуи (тук вероятно имперфектната форма е възприета като imperativus aoristi); ταπεινωθήναι (infinitivus aoristi) — сѧ смѣрѣють (indicativus praesentis); παραδίδως (2 л. ед. ч.) — предати (инфинитив); ἐγκωμιάζει (3 л. ед. ч.) — похвалити (инфинитив); εἴπομεν (1 л. мн. ч.) — рѣкохѣ (1 л. ед. ч.). Открива се и един пример за разгръщане на аористна форма (ἠπλάσθη) до степен на синтактична конструкция (сѣвѣхѣхѣщѣшо ми сѧ — dativus absolutus).

Безспорно нееквивалентен на гръцкия текст превод има и в Пог. 1054 и Лвов, 217, II, но при тях той се наблюдава в много по-малка степен, като при това в доста повече от случаите е обясним чрез стилистични и контекстови причини. Например формите за *infinitivus aoristi* (εἶχε) θαυμάσαι и ἐπαινεῖσαι в Чуд. 14 са предадени чрез форми за бъдеще време (имать чюдити сѧ, иматъ похвалити), а в другите два ръкописа — с условно наклонение (ви чюдил' сѧ, ви похвалилъ; вы чюдилъ сѧ, вы похвалилъ). Предаването на аориста с кондиционал се предопределя от наличието на предварително изразено условие в синтагмата, а в български език гръцкото минало свършено време не би могло да бъде запазено при наличието на предхождаща условност. Съобразяването с този факт говори, че преводачът на Пог. 1054 и Лвов, 217, II добре владее гръцки език и търси стилистичен еквивалент според нормите на родния език — преводът отразява структурните особености на българската темпорална система. Посочените два примера за образуване на бъдеще време с помощта на глагола имѣти в Чуд. 14 са маркер за наличие на архаични граматични пластове в този ръкопис.

Единственият пример в разглежданото слово за противопоставяне между ръкописите по начина на изразяване на страдателния залог (σκελάζεται — покрийнѣтъ сѧ срещу покрийнѣтъ вѣдѣтъ) отново отвежда към връзка на Чуд. 14 с преславската редакция на богослужебните книги¹⁷.

Много стара форма, употребена в Чуд. 14, е и лъживъ (отново нееквивалентен, но показателен превод на гръцкото субстантивирано причастие ψευδομενος) вм. съответно лъжжи и лжани в Пог. 1054 и Лвов, 217, II — в класическите старобългарски паметници е засвидетелствана чрез две употреби в Синайския псалтир¹⁸.

Направените наблюдения потвърждават забелязаните от изследвачите значителни разлики между представителите на двете групи ръкописи. Тези различия обаче биха могли да се тълкуват не само като основание за диференциране на два отделни и независими един от друг превода (среднобългарски и руски) на словата на авва Доротея, но и като следствие от разнопосочно развитие на един общ протопревод. Чуд. 14 показва близост до преславските текстове и може да се допусне, че е носител и на някои от особеностите на предполагаемия глаголически протопревод, и на ранна негова старобългарска редакция (радикална преславска), съпроводена с кирилска транслитерация, а Пог. 1054 и Лвов 217, II с точното си придържане към текста на гръцкия оригинал и по отношение на лексикалните си особености са близо до основните принципи на търновските реформатори. Възможно е последните два ръкописа да са продукт на извършена среднобългарска транслитерация без радикална редакция, запазила основата на протопревода, което би могло да обясни наличието в тях и на по-архаични черти.

БЕЛЕЖКИ

¹ Христова, И. Славянските преводи на монашеските поучения на авва Доротей. — В: *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, XXV (2001), 2, 36—53; Кенанов, Д. Старецът Йоан и словата на авва Доротей — от Атон и Търновград до Киев, Вилнюс и Москва. — В: Търновска книжовна школа. Т. 7. В. Търново, 2002, 55—65.

² Описание рукописей Чудовского собрания. Сост. Т. Н. Протасьева. Новосибирск, 1980, 10—11.

³ Иванова, Кл. Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. С., 1981, 308.

⁴ Работа по фотоси от ръкопис №217, II от библиотеката „Драгоманов“ в гр. Лвов.

⁵ Гръцките съответствия се дават по Migne, J. P. *Patrologiae Graecae cursus completus*. T. LXXXVIII (coll. 1716 — 1724).

⁶ Горский, А. В., К. И. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отд. I—III. М., 1855—1917. Т. 2. Писания святых отцев. М., 1859, 224.

⁷ Христова, И. Цит. съч.

⁸ Яцимирский, А. И. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. Т. 1. Вена — Берлин — Дрезден — Лейпциг — Мюнхен — Прага — Люблина. — В: Сб. ОРЯС, 98, 1921, 412—418.

⁹ Под номер 164 в сбирката на Чудовския манастир фигурира сборник от XVII в.

¹⁰ Христова, И. Цит. съч., 47—50.

¹¹ При посочването на страниците на ръкописите в дясната част на всяка колона от съпоставката между примерите от трите ръкописа и техните гръцки съответствия се използва пагинацията, направена в съответния кодекс. Гръцката лексема се дава с конкретната си употреба, а не нормализирана, защото една от задачите на проучването е и техниката на превод.

¹² Славова, Т. Преславска редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. — В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 6. С., 1989, 15—129; Преславската редакция на старобългарските богослужебни книги. — В: Изследвания по кирило-методиевистика, С., 1985, 161—173; Тълковната палея в контекста на старобългарската книжнина. С., 2002; Добрев, Ив. Гръцките думи в Супрасълския сборник и втората редакция на старобългарските богослужебни книги. — В: БЕ, 28, 1978, 89—98; Текстът на Добромировото евангелие и втората редакция на старобългарските богослужебни книги. — В: БЕ, 29, 1979, № 1, 9—21; Апостолските цитати в Беседата на Презвитер Козма и преславската редакция на Кирило-Методиевия превод на Апостола — В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 1. С., 1984, 44—62; Карачорова, И. Към въпроса за Кирило-Методиевия старобългарски превод на Псалтира — В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 6. С., 1989, 130—245; Пенев, П. Към историята на Кирило-Методиевия старобългарски превод на Апостола — В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 6. С., 1989, 246—317; Минчева, А. Аспекти на формирането на нормите на старобългарския книжовен език. — В: Изследвания по кирило-методиевистика. С., 1985; Jagić, V. *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin, 1913; Львов, А. С. Очерки по лексике памятников старославянской письменности. М., 1966; Иванова-Мирчева, Д., Ж. Икономова. Хомилията на Епифаний за слизането в ада. С., 1975 и др.

¹³ Василева, Н. Лексиката на Лествицата — преславски и търновски превод. Варна, 2002.

¹⁴ Йовчева, М., Л. Тасева. Двата старобългарски превода на Псевдо-Методиевото Откровение. — В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 10. С., 1995, 28.

¹⁵ Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. IV (Г—Я). С., 2003, 571.

¹⁶ Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. II (И—О). С., 1995, 721.

¹⁷ Йовчева, М., Л. Тасева. Цит. съч., 36.

¹⁸ Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М., 1999, 312.

Св. Евтимий, Патриарх Търновски. Стенопис на Захарий Зограф в Преображенския манастир. 1848—1849 г.

Никола Кожухаров. Патриарх Евтимий

Ефтимиевският манастир „Св. Троица“ край Велико Търново